

THEOLOGIE IN DER JEMENITISCHEN ZAYDIYYA: DIE NATURPHILOSOPHISCHEN ÜBERLEGUNGEN DES HASAN AL-RASSAS

Jan Thiele, Brill Yayınları, 226 sayfa, Leiden-Boston 2013

Özcan TAŞCI*

Jan Thiele tarafından 2013 tarihinde yayınlanan “Theologie in der jemenitischen Zaydiyya: Die Naturphilosophischen Überlegungen des Hasan al-Rassas” başlıklı Almanca eserin Yemenli Zeydî kelâmcı Hasan er-Ressâs’ın (ö. 584/1188) hayatı ve kelimî düşünceleri temele alınarak kaleme alındığı tespit edilmektedir.²

Eser biri Giriş olmak üzere toplam beş bölümden oluşmakta olup 226 sayfadan ibarettir. İkinci kısımda (13-59) Ressâs’ın hayatı ve eserleri, tarihsel şahsiyeti, Ressâs’a atfedilen ancak ona ait olmayan eserler hakkında bilgiler sunulmaktadır. Üçüncü kısımda (59-75) Hasasn er-Ressâs’ın varlık nazariyesi (Ontologie) üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda şey ve zat, cevherler ile arazlar hakkında Ressâs’ın düşünceleri hakkında bilgiler sunulup analizler yapılmaktadır.

Dördüncü kısımda ise (75-117) Kelâmda sebeplilik konusu (Kausalität) işlenmektedir. Bu düzlemde ilk olarak Mu’tezile’nin sebeplilik konusundaki temel kabulleri açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu kısımda daha sonra Ressâs’ın “sebepler (Ursachen) konusundaki sistematik düşüncesi” başlığı altında sebeplilik teorisinin kategorileri ile, sebepliliğin sınırlı etkisi ile mutlak/zorunlu etkisi (Kontingente und Notwendige Wirkung) konuları ele alınmaktadır. Son olarak beşinci kısımda da (117-175) sıfatlar öğretisi (Attributenlehre) ele alınıp açıklamalar yapılmaktadır. Bu başlık altında ilk olarak konuyla alakalı yapılan araştırmaların tarihçesi üzerinde durulmaktadır. İkinci olarak Ressâs’ın sıfatları sınıflandırması konusu işlenmektedir. Bundan sonra sıfatların muhtemel güncellenmeleri konusu üzerinde durulmaktadır. Bunu sırasıyla eylem/fiili gerektiren sıfatlar (es-sifâtu’l-mustahak bi’l-fâil), araz konumundaki sıfatlar (es-sifâtu’l-ma’neviyye), sıfatlarla meydana gelen sıfatlar (es-sifâtu’l-muktedât) ve ahkam gerektiren sıfatlar (el-ahkâm mustahak bi’l-fâil) konuları takip etmektedir.

Yazar, Ressâs’ın eserleri hakkında yazdığı kısımda onun eserlerinden hiç birinin yazılış tarihinin kesin olarak verilemediğinin altını çizmektedir (s. 56).

Atf: Taşçı, Özcan (2018), “Theologie In Der Jemenitischen Zaydiyya: Die Naturphilosophischen Überlegungen Des Hasan Al-Rassas” (Kitap Takdimi), *Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (15), ss. 174-177.

¹ Jan Thiele’in “Theologie in der jemenitischen Zaydiyya: Die Naturphilosophischen Überlegungen des Hasan al-Rassas” başlıklı eserinin tercümesini “Yemen Zeydiyye’sinin Kelami Düşüncesi: Hasan er-Ressâs’ın Tabiat Felsefesine İlişkin Tasavvurları” şeklinde yapmak mümkündür.

*Prof. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı
(ozzcan12@hotmail.com), orcid.org/0000-0003-4052-5220.

Onun Batınilere karşı yazmış olduğu polemik/reddiye türü eserlerinin ise günümüze kadar ulaşmadığını ileri sürmektedir (s. 49). Müellif bir sonraki adımda Ressâs'ın ilk dönem Zeydiyye fırkalarından birisi olarak kabul edilen Butriyye'ye karşı dini otorite ve fıkıh metodolojisi üzerine reddiye olarak yazmış olduğu "Kitâbu'l-İntisâr" adlı eserindeki konular hakkında bizlere malumat sunmaktadır.³ Kelâm ve Mezhepler Tarihi açısından önemine binaen bu eser hakkında Jan Thiele'nin verdiği bilgileri ana hatlarıyla vermek istiyoruz:

Ressâs kitabının ilk kısmında taklîd konusunu ele almaktadır: Bir mü'min hangi durumlarda ve hangi dereceye kadar herhangi bir dinî otoriteyi taklîd edebilir? (s. 49) o, bu soruya cevap arayışlarında kelâmî ve fikhî soruları birbirinden ayırmaktadır: O kelâmî konularda her bireyin nazara başvurusu ve delille hareket etmesi gerektiğini belirtirken, fikhî konularda ise kişinin dini otoritelere uymasını caiz görmüştür (s. 50). Ressâs "Kitâbu'l-İntisâr" ın ikinci bölümünde Butriyye'nin İmam'ın seçimine ilişkin düşüncesini eleştirmektedir. Butriyye'nin, İmam'ın Müslüman topluluk içerisindeki en faziletli kişiler arasından danışma (şura) ile seçilmesi gerektiğine dair kanaatine karşı çıkarak, İmam'ın sadece Hz. Peygamber'in ailesi içerisinde bulunmasının zorunlu olduğu kanaatini ileri sürmektedir.⁴ (s. 50).

"Kitâbu'l-İntisâr" ın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde İmam'ın seçilmesinde icmâ'nın rolünün neler olabileceği üzerinde durulmaktadır (s. 50). Beşinci bölümde fıkıh usulünde hüküm çıkarma yöntemleri (el-usûlü's-şer'iyye) üzerinde durulmakta olup, vahyin yanı sıra sünnet ve icmâ'nın ahkâmın kaynakları olup olmadığı sorularına cevaplar aranmaktadır. Bunların yanı sıra bu kısımda kişinin nasıl ve ne şekilde hadislerin bilgisine ulaşabileceği, İcma ile hakikat (gerçek bilgi) arasında bir bağın olup olmadığı, daha açık bir ifadeyle sadece ümmetin üzerinde ittifak ettiği (icma) hadislerin gerçek ve sahih olup olmadığı, buna karşın üzerinde fikir ayrılıklarının olduğu haberlerin/hadislerin ise yanlış olup olmadığı konusu ele alınmaktadır (s. 50). İşte Thiele'in anlatımlarına göre Ressâs kitabının altıncı bölümünde İcmâ'nın (Konsens) kendisine göre gerçek bir tanımını yaparak, onun hangi koşullarda oluşacağı, dolayısıyla da hükümlerin sebebi olabileceğini ortaya koymaktadır (s. 50). "Kitâbu'l-İntisâr" ın yedinci bölümü Hz. Peygamber'in ailesinin icmâ'sının (icmâ' ehli'l-beyt) fikhî meselelerin tümü için mi yoksa sadece belli konularda delil (huce) olup olmadığı üzerine yoğunlaşmaktadır (s. 50). Yazara göre Ressâs'ın zikredilen eseri Kelâm ve Fıkıh usulüne odaklanmış gözükmektedir (s. 51). Eserde Ebû İshâk en-Nazzâm, Ebu'l-Huseyn el-Hayyât, Ebû Ali el-Cubbâî, Ebû Hâşim el-Cübbâî, Kadı Abdülcebâr ve

³ Thiele, *Theologie in der Jemenitischen Zaydiyya: Die Naturphilosophischen Überlegungen des Hasan al-Rassas*, s. 49

⁴ Thiele, *Theologie in der Jemenitischen Zaydiyya: Die Naturphilosophischen Überlegungen des Hasan al-Rassas*, s. 50

Ebû Raşîd en-Nîsâbü'rî gibi bir çok Mu'tezile kelamcısının zikredilmesi Zeydî-Mu'tezilî etkileşimini göstermesi açısından dikkatlerimizi çekmektedir.⁵

Üçüncü kısımda yazar Ressâs'ın varlık anlayışı hakkında bilgiler sunmaktadır. Buna göre alem hakkındaki ontolojik tasavvurlar ile alemi oluşturan kurucu varlıklar (Entitäten) Ressâs'ın kozmolojik düşüncesinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.⁶ Bundan dolayı da en önce bu kurucu varlıkların hangi kavramlarla tanımlanması gerektiği ile bunların arkasında gizlenmiş olan konseptlerin (tasavvurlar ya da tasarımlar) ortaya çıkarılması gerekmektedir (s. 59).

Ressâs'a göre Behşemiyye⁷ ekolünün alemin yapısı/inşası ile ilgili düşünceleri diğerleriyle kıyaslandığında iyi tasarlanmış gözükmektedir. Bu bağlamda yazara göre özellikle fizik sahasında detaylı bir şekilde kaleme alınmış Ebû Raşîd en-Nîsâbü'rî'nin "Mesâil Fî'l-Hilâf Beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn" ve İbn Mattaveyh'in, "et-Tezkira Fî Ahkâmî'l-Cevâhir ve'l-A'râd" başlıklı eserleri araştırmacılar tarafından oldukça iyi bilinmekte olup bunlar hakkında çalışmalar yapılmıştır (s. 59). Yazar Ressas ile Behşemiyye fırkasının alem/kozmoji düşünceleri arasında bağlantı kurmuş olacak ki, Ressas için önemli olan kavram ve tasavvurları Behşemiyye ile irtibatlı bir şekilde sunmak istediğini ortaya koymaktadır (s. 60). Bu noktada o, Ressâs'ın alem tasavvuru ile alakalı iki önemli kavram üzerinde durduğu görülmektedir. Bunlar da *şey* ve *zât* kavramlarıdır. Müellif varlıkbilim ile ilgili merkezi öneme sahip bu iki kavramın çoğunlukla birbiriyle aynı manada kullanıldığını, kelâmcıların ise bu kavramları Arap dilcilerin ve sözlük yazarlarının kullandığı anlamda kullandıklarını ileri sürmektedir. Buna göre bu sözcüklerin anlamı bilginin objesi olabilen (ma'lum) ve kendisinden haber verilebilen (el-muhbar anhu) olmaktadır.⁸

Yazar günümüzde bu iki kelimenin tercümesinin yapılmasında bir takım zorluklar olduğunu söyledikten sonra Ressâs'ın zikredilen sözcük/kavramların tanımlamasının diğer kelamcılardan farklı olmadığı üzerinde durmaktadır (s. 61). Bu iki kelimeyi birbiri yerine aynı anlamda kullanmakta olup *zâtı*, "özünde sıfatların mevcut olduğu" şeklinde tanımlanmış olmaktadır. Bundan dolayı *zât* aynı zamanda zatî sıfat (es-sifâtu'z-zâtiyye) olarak ta tanımlanmaktadır. Ressâs bundan başka bir "şey" in bir "şey" (kevnuhû şey'un) olduğunu söylemek suretiyle, bunun o "şey" in mevcudiyetinin temelini oluşturduğunu öne sürmektedir (s. 62).

Yazar daha sonra Ressâs'ın tabiat felsefesi için en önemli merkezi noktada olduğunu söylediği "sebeplilik teorisi" (Kausaltheorie) konusunu açıkladıktan sonra kitabını onun sıfatlar konusundaki düşüncelerini ortaya koymak suretiyle

⁵ Bkz. Thiele, *Theologie in der Jemenitischen Zaydiyya: Die Naturphilosophischen Überlegungen des Hasan al-Rassas*, s. 51.

⁶ Thiele, *Theologie in der Jemenitischen Zaydiyya: Die Naturphilosophischen Überlegungen des Hasan al-Rassas*, s. 59.

⁷ Ebû Hâşim el-Cübbâî'ye (ö. 324/933) nispet edilen Mu'tezile fırkası.

⁸ Thiele, *Theologie in der Jemenitischen Zaydiyya: Die Naturphilosophischen Überlegungen des Hasan al-Rassas*, s. 60.

tamamlamaktadır. Bu bölümlerde de Mu'tezile kelimcilerinin düşünceleriyle bağlantılı bir anlatım tarzının olduğu izlenimi edinilmektedir.

Jan Thiele'in tanıtımını yaptığımız bu kitabın yine kendisi tarafından 2011 yılında yayınlanan "Kausalität in der Mu'tazilitischen Kosmologie. Das Kitāb al-Mu'aththirāt wa-miftāḥ al-muškilāt des Zayditen al-Ḥasan ar-Raṣṣāṣ (st. 584/1188)" (Brill 2011) başlıklı kitap ile muhteva yönünden benzer yönlerinin olduğu söylenebilir. Zikredilen kitabında da Zeydî Hasan er-Ressâs'ın eserine dayanılarak Mu'tezile'nin Sebeplilik teorisinin ele alındığı tespit edilebilmektedir. Griffel, eserin Yemenli Zeydî kelâmcı Hasan er-Ressâs'ın kosmoloji ve sebeplilik üzerine yazılmış güzel bir monografik kitap olduğunu dile getirmektedir. Bu oldukça önemlidir, çünkü Ressâs özellikle Mu'tezilî Ebû Hâşim el-Cübbâî'yi takip eden Şîî bir mütekellimdir. Onun Yemen'de takriben on yıl boyunca Behşemiyye ekolünün lideri olduğu düşünüldüğünde konunun önemi daha da artmaktadır.⁹

⁹ Bkz. Frank Griffel, "Theologie in der jemenitischen Zaydiyya. Die naturphilosophischen Überlegungen des al-Ḥasan ar-Raṣṣāṣ, by Jan Thiele," Journal of Near Eastern Studies 74, no. 1 (April 2015): 177-179.